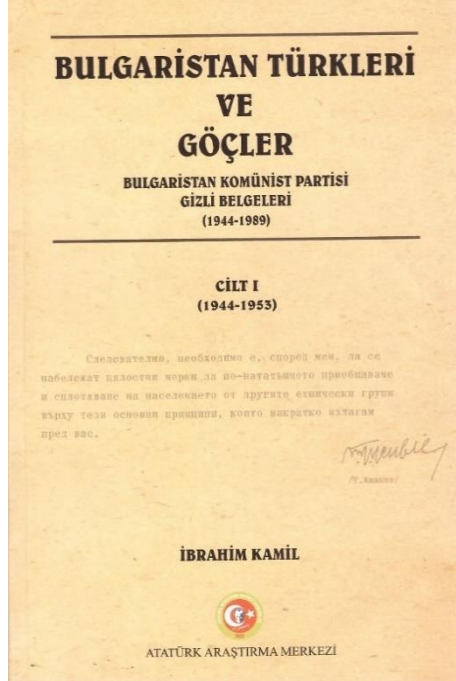

İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler: Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1949-1989), Cilt I-VIII, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2018, ISBN: 978-975-16-3528-0 (1tk).*

Gülten HALİLOĞLU*

Göç olgusu temelinde sosyal etkenleri barındırmakla birlikte ekonomik yaşamdan kültürel yaşama kadar hayatın her yönü ile iç içe olan geniş bir yelpazeye sahiptir. Tarih boyunca insanlık siyasi, askeri, ekonomik, etnik, dini, ekolojik ve diğer pek çok sebep yüzünden kimi zaman gönüllü kimi zaman ise zorunlu olarak coğrafi anlamda bir yerden başka bir yere gitmek durumunda kalmıştır. Bu göçler bireysel olabildiği gibi kitlesel olarak da gerçekleşmiştir. Göçlerin oluşmasını tetikleyen birçok faktör gibi göçlerin sonucunda da toplumları ve çevreyi etkileyen faktörler olmuş ve değişiklikler meydana gelmiştir. Öyle ki kitlesel bir göç olan ‘Kavimler Göçü’

dünya tarihini derinden etkileyebilecek büyüklükte bir güce sahip olmuştur. Türkiye’nin Balkanlardaki sınır komşusundan biri olan Bulgaristan ile

* Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Edirne, ORCID: orcid.org/0000-0002-5663-3611, E-mektup: g.haliloglu@hotmail.com

arasında da tarih boyunca bir göç hareketliliği yaşanmıştır. Bulgaristan'dan yapılan göçler ise 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi) öncesine dayanmakla birlikte özellikle bu savaştan sonra 1912-1913 Balkan Savaşları ve Cumhuriyet döneminde 1951 Göçü, 1969-1978 Yakın Akraba Göçü ve 1989 Göçleri ile devam etmiştir. Bulgaristan'ın göçe zorladığı kitle üzerinde ve Türkiye'nin Bulgaristan'dan gelen kitleyi kabul etmesinde ve sahiplenmesinde de göçlerin sebep ve sonuçlarının etkisi büyük olmuştur.

İbrahim Kamil, *Bulgaristan Türkleri ve Göçler: Bulgaristan Komünist Partisi Gizli Belgeleri (1944-1989)* adlı sekiz ciltlik eserinde Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbürosu'nun başlıca amacının '*Tek Milletli Sosyalist Bir Bulgar Toplumunu*' oluşturmak olduğunu altını çizmektedir. Çalışma Bulgaristan'da sosyalist siyasal sistemin kurulup Todor Jivkov'un liderliğindeki dikta rejiminin yıkılmasına kadar olan süre (1944-1989) ile sınırlanmıştır. Çalışmada Bulgar Hükümetlerinin Bulgaristan'daki en büyük azınlık etnik grup olan Türklere ve diğer azınlıklara (Pomak Türkleri ve Romanlar) karşı tutumları, zorla uygulanan isim değiştirme politikaları, azınlıklara karşı uygulanan baskı ve zulümler, Müslüman Türk Pomakların kimliklerinin unutturulmaya çalışıp '*Müslümanlaşmış Bulgarlar*' olarak tanımlanmasının ve Hıristiyanlaştırılma faaliyetlerine maruz kalmalarının nedenleri incelenmiş ve bunlar hakkında bilgiler verilmiştir. Çalışmanın temelini Bulgaristan Merkezi Devlet Arşivi'nden alınan Bulgaristan Komünist Partisi'ne ait gizli belgeler oluşturmaktadır. Kitap 2018 yılında Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayınlanmıştır.

İbrahim Kamil, 1958 yılında Razgrad/Bulgaristan'da doğmuştur. Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanan 1968 Göç Anlaşması ile Türkiye'ye gelmiştir. Marmara Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi'nde Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünü bitirmiştir. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Siyaset ve Sosyal Bilimler Yüksek Lisansını, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Uluslararası İlişkiler alanında doktorasını yapmıştır. Sırasıyla Ankara Üniversitesi, Mimar Sinan Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi'nde çalışmış olup halen Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Akademik çalışmalarının bazıları: *Bulgaristan'daki Türklerin Hakları, Türk Kurtuluş Savaşı ile İlgili Bulgaristan Diplomatik Belgeleri (1919-1922), Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar (1990-2015)*'dir.

Çalışmanın I. cildi dört bölümden oluşmaktadır. Kısaltmalar, Önsöz ve Girişten sonra I. bölüme geçilmiştir. Çalışma Belgeler, Kaynakça ve Dizin hariç Roma rakamları ile rakamlandırılmıştır. Kitabın Giriş kısmı XV-XVII sayfaları arasındadır. Giriş bölümünde “Asimilasyon”, “Serbest Göç”, “Sürgün”, “Zorla İsim Değiştirme” ve “Zorunlu Göç” kavramları üzerinde durulmuştur. Göç türlerinin kısa bir tasnifi yapılmıştır. Ayrıca göçlerin “Kapladığı Alan”, “Nedenleri”, “Şekli ve Süresi” bakımından alt kategorilere ayrıldığına da değinilmiştir. Çalışma yönteminin Bulgaristan’daki Türklere ve diğer Müslüman azınlıklara yönelik olan Bulgaristan Komünist Partisinin arşiv belgelerinden oluştuğu belirtilmiştir.

“Tarihsel Arka Plan: Osmanlı-Rus Savaşı ve Balkan Savaşları’nda Göçler” başlığı ile birinci bölüm yer almaktadır (ss. XIX- LXXXIV). Bu bölüm “Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878) Sırasında ve Sonrasında Göçler” ile “Balkan Savaşları (1912-1913) Sırasında ve Sonrasında Göçler” konularıyla iki ana alt başlık altında toplanmıştır.

Bu bölümde öncelikle Bulgar Meselesi’nin eğitim-kültür hareketiyle başladığına ve Fener Rum Patrikhanesi’nden bağımsız bir Bulgar Kilisesi’ne sahip olma amacıyla ortaya çıktığına değinilmiştir. Panslavizm Politikası anlatılmış ve 1877 yılında Çarlık Rusya’sının “*Kardeş Bulgarların Bağımsızlığı*”nın sağlanması için Osmanlı Devleti’ne savaş ilan ettiği 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbine değinilmiştir. Rusya, Berlin Kongresi sonrası oluşturulan Bulgar Prensiği’nin topraklarını Bulgarlaştırmak amacıyla “*Geçici Rus İdaresi*” kurdurmuştur. İdare, yetkilerini 1 Mayıs 1879 yılında Bulgaristan’a devretmiş ve adını “*Bulgaristan Mülki İdaresi*” olarak değiştirmiştir. Bulgaristan Mülki İdaresi, Türkleri demografik olarak azaltmak amacıyla silahsızlandırmış, baskı ve öldürme ile Türklerin göç etmelerini sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca “*toprak ihtilali*” yapılarak Türklerin arazilerinin Bulgarlara verilmesi, Türklerin evlerine Bulgarların yerleşmesi sağlanmıştır. Osmanlı Devleti’nin vakıf malları ve diğer gayrimenkuller de Bulgarların eline geçmiştir. Bu savaş süresince Tuna cephesinde yaklaşık 1 milyon Türk göç etmek zorunda kalmıştır. Açlık, soğuk ve salgın hastalık gibi nedenler yüzünden ise 500 bin kadar Türk’ün öldüğü anlatılmıştır (ss. XIX-XXVII).

Bulgaristan, 1878 Berlin Antlaşması ile daha önce sınırlarını belirleyen Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması’ndaki kazanımlarını kaybetmiş ve bu antlaşma ile sınırları 63.972 km²’den oluşan Doğu Rumeli

Vilayeti kurulmuştur. Stratejik açıdan önemli olan bu bölgenin Osmanlı Devleti'nin elinde olması Bulgarları ve Rusları rahatsız etmiştir. Bu nedenle Bulgarlar Berlin Anlaşması aleyhine kampanyalar başlatmışlar ve Türklere zulüm yapmaya başlamışlardır. Bu baskılar nedeniyle göçe maruz kalan 500 bin Türk topraklarını terk etmiştir. Doğu Rumeli Vilayetini ilhak sürecinde Türklerin oranı %25'lere kadar düşmüştür. 1878 yılında Bulgar Prensiği'ndeki Türklerin genel nüfusa oranı %26 iken 1887'de bu oran %19'a, 1900'de ise %14'e kadar düşmüştür. 1907 yılında ise Burgaz, Varna, Eski Zağra Sancaklarına bağlı 336 köyün Türkçe isimleri değiştirilip Bulgarca isim verilmiştir. Bu şekilde Bulgarların Türklerin nüfus bakımından sayısını azaltacak girişimleri ve Türkçe köy isimlerini değiştirme çabaları ile bölgeden Türk varlığının izlerini silme amacını taşıdıkları anlatılmıştır (ss. XXXIII- XLIX).

Balkan Savaşları sırasında pek çok zorluk yaşandığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti büyük bir toprak kaybına uğramıştır. Ancak bu savaşlarda Balkan Devletleri'nin askerlerinin bölge halkına yaptıkları zulümler had safhadadır. Bu konuya değinilerek *Pierre Loti*, *Claude Farerre* ve *Henri Nivet* gibi gazetecilerin sayesinde dünya kamuoyunun bu zulümlerden haberdar olabildiği çalışmada anlatılmıştır. Ayrıca Balkan Savaşları ile alakalı olarak "*Carnegie Vakfı*"nın savaş sırasında yaşananları açığa çıkarmak amacıyla uluslararası soruşturma komisyonu kurduğuna değinilmiştir. Carnegie Vakfı'nın çalışmaları sonucunda, Balkan Savaşları sırasında Müslüman Türklere karşı yapılanların "*sistemli bir politika*" ürünü olduğu ortaya çıkarılmıştır. Raporunda ayrıca Müslümanların evlerinin yakıldığı, silahsız insanların katledildiği ve zorla Hristiyanlaştırma eylemlerine girişildiğine değinilmiştir. Nitekim Balkan Savaşları sırasında Müslüman nüfusun %27'si yani 632.400 kişinin sistematik bir şekilde öldürüldüğü, 1912-1926 yılları arasında 812.270 kişinin ise Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldığı anlatılmıştır (ss. XLIX-LXVII).

Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden tüm devletlerle anlaşmalar yapıldığı gibi Bulgaristan ile de "*Neuilly Antlaşması*" yapılmıştır. Çalışmada Neuilly Antlaşması'nın dördüncü bölümünün azınlıklarla ilgili olduğu ve anlaşmada doğrudan Türk azınlıktan bahsedilmemekle birlikte tüm azınlıkların korunmasına yönelik hükümler bulunduğu değinilmiştir. Ayrıca antlaşmanın 50. maddesinin ilk paragrafında Bulgaristan'daki Türklere yaşama hakkı tanınmış ve ırk, din-dil ayrımı gözetilmeyeceği güvence altına alınmıştır (ss. LXVIII-LXXII).

Çalışmada “18 Ekim 1925 tarihli Türkiye Bulgaristan arasındaki Dostluk Antlaşması” da işlenmiştir. 1919-1923 yılları arasında Dostluk Antlaşması’na gidilen süreçte Türkçe eğitimi parlak zamanlarını yaşamış, Şumnu’da “Darülmualimin” adı ile Türk Öğretmen okulu açılmıştır. Sonrasında ise bu öğretmen okulu kapanmış ve yerine “Nüvvab” adı ile ilahiyat okulu açılmıştır. Bu okul ise 1944’teki Bulgar Milli Eğitim Kanunu değişinceye kadar açık kalmıştır. Ayrıca Bulgaristan Neuilly Antlaşması’nda bulunan azınlıklar ile ilgili hükümlere bağlı kalacağını ve bunları 1925 tarihli Dostluk Anlaşması’nda da geçerli sayacağını kabul etmiştir (ss. LXXIII-LXXVII). Çalışmada bunların haricinde “Vatan Savunması (Rodna Zaštita)”, “Trakya Komitesi”, “Kubat Örgütü” ve “Otets Paisiy Birliği” adlı Bulgar çete-örgütlerine de yer verilmiştir (ss. LXXX-LXXXIV).

“Soğuk Savaş Döneminde Göçler” başlığını taşıyan ikinci bölüm ise LXXXV-CLXIV arasındaki sayfalardadır. “1950-51 Göçü”, “1968 Göç Antlaşması ve 1969-1978 Yakın Akraba Göçü”, “1984-1985 ‘Zorla İsim Değiştirme’ Operasyonu’ 1989 Göçü”, “Baskı ve Asimilasyona Uğrayan Diğer Azınlıklar” konuları ile dört ana alt başlıkta toplanmıştır.

Bu bölümde Bulgaristan’daki Türklerin konumuna değinilmiştir. Bulgaristan Devlet Başkanı Georgi Dimitrov’un 1946 yılında söylediği “sadece Bulgaristan topraklarında değil, tüm Balkanlarda Osmanlılardan iz bırakılmamalıdır” sözlerinden yola çıkılarak Türklere karşı alınan tavır ve politikalar okuyucuya gösterilmek istenmiştir. Örneğin Bulgaristan, kendi devleti içerisinde yaşayan Türklerin etnik olarak Türk olmadıklarını Müslümanlığı kabul etmiş ve Türkleşmiş Bulgar oldukları görüşünü tarihi araştırmalarında öne çıkarmaya başlamıştır. Yine Bulgaristan’ın Türkleri asimile etmeye yönelik bir başka politikası ise Bulgarların kürtaj yapmasını yasaklarken Türklerin ve Romanların kürtaj yapmalarını teşvik etmesidir (ss. LXXXVII- LXXXVIII). 1950-1951 göçü sırasında Bulgaristan ile Türkiye arasında verilen diplomatik notalara da değinilmiştir. Yaşanan 1950-1951 göçü ailelerin parçalanmasına neden olmuş ve bu sorunu ortadan kaldırmak için 1969-1978 Yakın Akraba Göçü başlamıştır. “1952 yılına kadar Türkiye’ye göç ederek...” diye başlayan “1969-1978 Yakın Akraba Göçü” Antlaşması ile Türkiye’ye gelenler “serbest göçmen” statüsünde olduklarından dolayı Türk Devleti’ne yük olmadan istihdam edilebilmişlerdir (ss. C-CIV).

Çalışmada “*Zorla İsim Değiştirme*” Operasyonu ile alakalı olarak Federal Almanya gazetelerinin birindeki “*Hasan bir gecede Dimitri oluyor*” başlığından ve buna benzer diğer yabancı gazetelerden de alıntı yapılarak konunun dış basında da dikkat çektiği okuyucuya gösterilmiştir. Ayrıca Ankara Üniversitesi’nin “*Zorla İsim Değiştirme*” operasyonuna tepki niteliğinde bir seminer verdiği de okuyucuya aktarılmıştır. Bu süreçte, 1981-1983 yıllarında Romanların, 1984 yılı yaz aylarında Tatar ve Arnavutların, 1984 yılının sonunda ise Türklerin zorla isimleri değiştirilmiştir. Bu operasyon şiddetli tepki olmayacağı veya engellenebileceği düşüncesi ile kış aylarında başlatılmıştır. Binlerce Türk “*ikna odaları*” olarak bahsedilen odalara alınmış, gönüllü ikna olmayanlar “*Belene*” başta olmak üzere çeşitli cezaevlerine veya Bulgaristan’ın farklı bölgelerine sürgüne gönderilmişlerdir. Bu bilgiler okuyucuya sunulmuş ve bu politika sonucu yaşanan göçün İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa’da gerçekleşen en büyük kitlesel göç niteliğini alacak kadar geniş çaplı olduğu anlatılmıştır (ss. CIV-CXXII).

Çalışmada baskı ve asimilasyona uğrayan *Pomak Türkleri* ve *Roman* azınlıklarına da değinilmiştir. *Kuman-Kıpçakların*, Pomak Türkleri’nin ataları olduğu belirtilmiş, dili, dini ve nüfusları hakkında da bilgiler verilmiştir. Bulgaristan yönetiminin yaptıkları dini ve kültürel soykırıma bilimsel gerekçe sunabilmek amacıyla Bulgaristan Bilimler Akademisi’ne “*...Bütün Bulgar Türklerinin aslı Bulgar’dır. Bunlar zorla Müslüman yapılmışlardır. Bunların damarlarından Bulgar kanı akmaktadır*” ifadelerinden oluşan bir rapor hazırlattığı eserde belirtilmiştir (ss. CXXXI-CLV). Bulgaristan’da “*öteki*” olarak tanımlanan *Romanların (Çingenelerin)* nüfus yapıları ve sosyal yaşamları ile ilgili de bilgiler verilmiştir. Romanlara uygulanan büyük şehirlere girememe, tramvaya binememe gibi yasaklar ve baskılar anlatılmış, *Dupnitsa şehri* yakınlarındaki *tecrit kamplarından* bahsedilmiştir. Romanların da isimleri diğer azınlıklara uygulanan “*İsim değiştirme*” politikası çerçevesinde Bulgar isimleri ile değiştirilmiş ve Bulgarlaştırılmak istenmiştir (ss. CLXI-CLXIV).

“*Bulgaristan Komünist Partisi ve İktidarı*” başlığını taşıyan üçüncü bölüm ise CLXV-CCXIII arasındaki sayfalarda bulunmaktadır. Çalışma “*Bulgaristan Komünist Partisi’nin Tarihçesi ve İktidara Giden yol*” ile “*Bulgaristan Komünist Partisi’nin Yapısı*” konularıyla iki ana alt başlık altında toplanmıştır. Bulgaristan’ın bu dönemde milli amaçlarını savunurken Sovyetler Birliği’nin çıkarlarını da gözetilen bir yaklaşım içerisinde olduğundan bahsedilmiştir. Konu ile ilgili olarak Todor Jivkov’un “*Siyasi saat kadranı Sovyetler Birliği saati ile uyumludur... Bizim saatimiz*

Moskova'ya doğru çalışmaktadır. Bu bütün Bulgar halkı için gurur vesilesidir" şeklindeki beyanlarından alıntılar yapılarak Sovyetler ile aynı çizgide olduklarının altı çizilmiştir (ss. CLXV- CLXXXIV). Bulgaristan Komünist Partisi'nin güçlü bir yapılanma şekli ve emir-komuta zinciri vardır. Bu nedenle partinin yapısı, şekli, otoriter yönetimi ve kadrolarına değinilmiştir. Bulgaristan Komünist Partisi'nin Kongre ve Konferansları, Merkez Komitesi, Parti Meclisi, Politbürosu, Sekreterliği ve Organizasyon Bürosu'nun işlevleri okuyucunun bilgisine sunulmuştur (ss. CLXXXVI-CXCI).

"Belgelerin Değerlendirilmesi, Özetleri ve Belgeler" başlığını taşıyan son bölüm ise dördüncü bölüm olarak CCXVIII-CCLVI arasındaki sayfalarda yer almıştır. Belgeler ise 1-196 sayfaları arasında bulunmaktadır.

Çalışmanın I. Cildinde toplam 83 belgeden faydalanılmıştır. Belgelerde göç konuları ile ilgili olarak Josef Stalin'in Bulgaristan'daki Türklerin gönderilmesine dair istekleri anlatılmıştır. Bulgar tarafının bu konuya tereddütle yaklaşmasına karşılık olarak belgelerde Stalin'in *"Böyle demeyiniz. Bizim bu konuda Gürcistan tecrübemiz var ve başarıyla sonuçlandı"* şeklinde yer alan sözünden alıntı yapılmıştır (ss. CXCIV- CC). Bulgaristan Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi Politbürosu'nun 1949 yılındaki Türklerin Türkiye'ye göçü ile ilgili ve göç hareketliliğini kaldırmaya yönelik kararları yine bu belgeler ışığında okuyucu ile paylaşılmıştır. Bulgaristan Devlet Arşivi'ndeki 1951 yılına ait olan Bulgaristan Komünist Partisi'nin Türklere yönelik çalışmalarını değerlendiren ve bilgi notu şeklinde hazırlanan *"Türk Halkı Arasında Çalışma"* başlığını taşıyan rapora ulaşılmıştır. Yine 1951 yılında Merkez Komitesinin *"çok gizli"* damgasıyla *"Bulgaristan Komünist Partisi'nin Bölge Komitelerine Gönderilen Belgesi"* isimli belgeye ulaşılmış ve okuyucuya sunulmuştur (ss. CCVII-CCXIII).

Çalışma sekiz ciltten oluşmaktadır. Çalışmanın I. cildinde 1944-53 yıllarına ait 83 belge, II. cildinde 1954-63 yıllarına ait 106 belge, III. cildinde 1964-1983 yıllarına ait 28 belge, IV. cildinde 1984-1985 yıllarına ait 18 belge, V. cildinde 1986-1987 yıllarına ait 60 belge, VI. cildinde Ocak 1988-Mart 1989 aylarına ait 49 belge, VII. cildinde Nisan 1989- Haziran 1989 aylarına ait 37 belge, VIII. cildinde Temmuz 1989-Aralık 1989 aylarına ait 49 belge bulunmaktadır.

Kitabın sonunda *Kaynakça* (ss. 197-267) ve *Dizin* (ss. 265-281) yer almaktadır.

Bulgaristan ve Türkiye arasında yaşanan göçler ile ilgili olarak birçok çalışmanın olduğu bilinmekle birlikte bu çalışma diğer çalışmalardan önemli bir ayrıma sahiptir. Çalışmada birinci el kaynak olarak kabul edilen arşiv belgelerinden faydalanılmıştır. Bulgaristan Merkezi Devlet Arşivi'nde belirlenen konu başlığı doğrultusunda araştırmalar yapılmıştır. Bu yönüyle Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayınlanan bu eser konuya ve araştırmacılara genelde Bulgaristan özelde ise Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan'dan yapılan göçler ile ilgili çalışmalar açısından yeni bir soluk getirmiştir.